

УДК 32:008

Studenna-Skrukwa Marta

**SEPARATYZM DONBASU JAKO DYSKURSYWNY SPOSÓB
RADZENIA SOBIE Z PERYFERYJNOŚCIĄ**

Studenna-Skrukwa M. Separatist tendencies in the Donbas region as a discursive way of dealing with peripheral status

This article is devoted to separatist tendencies of residents of the Donbas region understood as critical to the socio-cultural realities of independent Ukraine discourse, in which a form of rebellion of Russian speaking Ukrainians becomes real. In this context, separatism is a kind of self-identification myth of the most strongly represented in the Donbas social group, which is invested outside pale by nation-state paradigm. This approach to the separatism in the Donbas region is also an attempt to present the issue of the relationship between the center and the periphery in a new way. Peripheral status of the Donbas region means here a sense of failure to the Ukrainian national canon sanctioned by the center. Consequently, separatism is understood not as an act, but as the idea that people of Donbas symbolically compensates cultural status subordination to Kiev.

Key words: *Ukraine, Donbas, regionalism, separatism, relationship between the center and the periphery*

Студенна-Скруква М. Сепаратизм Донбасу як спосіб поводження із периферійністю

У статті тенденції до сепаратизму, які приписуються мешканцям Донбасу, розглядаються як дискурс, що є критичним щодо соціально-культурної реальності незалежної України. У цьому дискурсі актуалізується певна форма бунту російськомовних українців. Сепаратизм стає в цьому контексті чимось на кшталт міфу самоідентифікації цієї найбільш чисельно репрезентованої в Донбасі соціальної групи, яку парадигма української національної держави, що завужена до етнічної приналежності або ж вимагає відкидання культурних зв'язків із Росією, поміщає поза своїми рамками. Таке розуміння сепаратизму є одночасно спробою нового погляду на проблему залежності централь-

но-периферійних регіонів сучасної України. Периферійність Донбасу означає тут почуття невідомості канонам українськості, які санкціоновані центром. Сепаратизм розуміється не як діяльність, але як ідея, яка символічно компенсує мешканцям Донбасу статус культурної підпорядкованості Києву.

Ключові слова: Україна, Донбас, регіоналізм, сепаратизм, центрально-периферійна залежність.

Студенна-Скруква М. Сепаратизм Донбасса как способ обращения с периферийностью

В статье тенденции к сепаратизму, который приписывают жителям Донбасса, рассматриваются как дискурс, который является критическим по отношению к социально-культурной реальности независимой Украины. В этом дискурсе актуализируется форма бунта русскоязычных украинцев. Сепаратизм становится в этом контексте чем-то подобным к мифу самоидентификации этой наиболее численно репрезентированной в Донбассе социальной группы, которую парадигма украинского национального государства, суженная к этнической принадлежности либо требует отказаться от культурных связей с Россией, помещает вне своих границ. Такое понимание сепаратизма является одновременно попыткой нового взгляда на проблему зависимости центрально-периферийных регионов современной Украины. Периферийность Донбасса означает здесь чувство несоответствия канонам украинскости, которые санкционированы центром. Сепаратизм понимается не как деятельность, но как идея, которая символически компенсирует жителям Донбасса статус культурной подчиненности Киеву.

Ключевые слова: Украина, Донбасс, регионализм, сепаратизм, центрально-периферийная зависимость.

Rozpatrywanie separatyizmu jako mitu istniejącego w społeczeństwie ukraińskim w kontekście zagadnienia relacji centro-peryferyjnych zdaje się otwierać nowe kierunki wyjaśniania tego zjawiska. Relacja na linii centrum – peryferie nie jest na Ukrainie odmianą typowej przewagi pewnego ośrodka centralnego, zwykle stolicy wraz z przylegającymi do niej obszarami sąsiadującymi, która ekonomicznie i/lub kulturowo góruje nad resztą kraju. Zasób możliwości dominacji centrum Ukrainy nad regionami peryferijnymi jest raczej słaby. To

peryferie dążą do przejęcia kontroli nad centrum i tym samym zalegalizowania swojej tożsamości jako tej autentycznie ukraińskiej. W rywalizacji o zawłaszczenie Kijowa uczestniczą w pierwszym rządzie Donbas i Galicja, które funkcjonują jak dwa bieguny ukraińskiej politycznej konstrukcji i które na tle mozaiki regionalnej Ukrainy można nazywać «peryferiami dominującymi».

Konkurencja dwóch wizji Ukrainy kreowanych w Donbasie i Galicji rozpoczęła się wraz z upadkiem koncepcji radzieckiej, w której Ukraina jawiła się jako element składowy ZSRR. Oś radzieckiej koncepcji narodów skonstruowana wokół idei modernizacji i postępu mających się urzeczywistnić w procesie budowy komunizmu, w równym stopniu ignorowała regionalne doświadczenie historyczne zarówno Lwowa, jak i Doniecka. Jeśli teoria formacji społeczno-ekonomicznych była ostatnim słowem myśli naukowej, swego rodzaju wydarciem Historii tajemnicy jej sensu, a co za tym idzie sekretu jej końca¹, to nauka jako historia przedstawiała dostarczać wiedzy praktyczystycznej, innymi słowy sama stawała się bezużyteczna. Zgodnie z tym Donbas i Galicja wносиły do projektu Ukraina tylko pewien potencjał klas zupełnie oderwany od kontekstu przestrzennego, w którym te klasy się uformowały. Kiedy rok 1991 unieważnił radziecką koncepcję Ukrainy, historyczne doświadczenie regionu zaczynało ponownie dochodzić do głosu i ponownie dostarczać informacji o tym, kim są jego mieszkańcy.

Jednocześnie, rok 1991 na starcie wypromował galicyjską koncepcję Ukrainy. Było to niejako naturalną konsekwencją rehabilitacji tych czynników kulturowych, które przeciwstawiały się komunizmowi. Do upadku ZSRR Lwów pełnił nieoficjalną rolę antykomunistycznego centrum Ukrainy, zaś po uzyskaniu niepodległości obraz jego mieszkańca: mówiącego po ukraińsku, znającego historię zmagania o niepodległość w latach 1917–1920, szanującego udział Ukraińskiej Powstańczej Armii w II wojnie światowej, a nade wszystko nienawidzącego Rosjan, stawał się archetypem Ukraińca. Po 1991 roku konwersja symboliki państwowej z radzieckiej na narodową (ustanowienie języka państwowego, flagi, godła, hymnu, wizerunek nowych banknotów) przebiegała na zasadach umiarkowanego etnosymbolizmu. Na poziomie oficjalnym, w sensie dostępu do oświa-

¹ R. Stobiecki, *Bolszewizm a historia. Próba rekonstrukcji bolszewickiej filozofii dziejów*. – Łódź 1996. – S. 70.

ty, miejsc pracy czy nawet kariery politycznej ani rosyjskojęzyczni Ukraińcy, ani Rosjanie Ukrainy nie musieli obawiać się dyskryminacji. Nie ma jednak wątpliwości, że jakaś intuicyjnie wyczuwalna forma moralnego uprzywilejowania Galicji – ostoji prawdziwej ukraińskości – zachodziła. Oznacza to, że na nabierającym kształtu donbaskim projekcie Ukrainy od początku ciążyło brzemie imitacji, braku autentyczności, «gorszej wersji».

W dużym stopniu wynikało to z faktu, iż historia, kultura oraz procesy demograficzne Galicji były przed 1991 rokiem doskonale rozpoznane. Galicja miała swoją historię, odwoływała się do niej, a usankcjonowana ogłoszeniem niepodległości, pozycja kulturowej supremacji pozwalała jej tę historię ekstrapolować na całość ukraińskiego terytorium. W optyce roku 1991 Święto Jedności Ukrainy oraz «żywy łańcuch»¹ symbolizowały odwieczną zgodę Lwowa i Kijowa uwieńczoną ostatecznym sukcesem niepodległości. Paradigmat państwa narodowego skutecznie niwelował rezonans wszystkich momentów historycznych, w których stanowiska obu tych ośrodków rozchodziły się ze sobą i utrwalał interpretację, w myśl której historia narodu Ukrainy byłaby uogólnioną i przetransformowaną wersją historii regionalnej Galicji. Dzieje Donbasu były przed 1991 rokiem badane prawie wyłącznie pod kątem przynależności regionu do ukraińskiego terytorium etnicznego. Wnioski z tych badań służyły do walki z rosyjską nauką imperialną traktującą Ukrainę jako immanentną część Imperium i uprawianą przez carat polityką podporządkowania. W ten sposób od połowy XIX wieku ukraińska etnografia i historia dostarczały argumentów uzasadniających zwierzchnictwo Kijowa nad Dzikim Polem². Jedną z pierwszych naukowych koncepcji włą-

¹ Święto Jedności Ukrainy (Deń Sobornosti Ukrainy – także Dzień Połączenia, Deń Złuky) – rocznica zjednoczenia Ukraińskiej Republiki Ludowej i Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej (22 stycznia 1919). W dniu 21 stycznia 1990 z okazji tej rocznicy odbyła się największa w dziejach Ukrainy manifestacja zorganizowana przez Ludowy Ruch Ukrainy – «żywy łańcuch» złożony z około miliona ludzi od Lwowa do Kijowa.

² Bez wątpienia w XIX-wiecznej nauce informacja etnograficzna spełniała rolę swego rodzaju warstwy empirycznej szeroko wykorzystywanej przez historyków wywodzących się z «małych narodów Europy». Była to wówczas jedyna dostępna metoda pozwalająca naukowo kontestować poczynania Imperium i legitymizować zniewolone przezeń grupy na poziomie narodowym. Pionierka ukraińskich badań nad Południem, Natalia Połońska-Wasylenko skierowana na konsultacje do Dmytro Jawornickiego

czających tereny dzisiejszego Donbasu do państwa ukraińskiego był znaleziony w 1850 roku u Heorhija Andruzkiego (członka Bractwa Cyryla i Metodego) projekt konstytucji przyszłej federacji narodów słowiańskich, w której Ukraina obejmowała: *Czarnomorze, Galicję i Krym*¹. Etnograficzna podstawa przy wyznaczaniu terytorium Ukrainy występuje zarówno u Mychajło Drahomanowa jak i Wołodymyra Antonowycza.

*Bez północnych wybrzeży Morza Czarnego Ukraina w sensie kulturowym nie jest możliwa; te ziemie należały do nas za czasów Ugli-czów, Tywerców i Księstwa Tmutarakańskiego; odbiliśmy je przed napadem Turków w XV wieku i tak czy inaczej musimy wziąć je z powrotem*².

Myśl Antonowycza, który ugruntowywał prawo Ukraińców do Noworosji aktywną kolonizacją została rozwinięta w pracach jego ucznia Dmytro Bahalija. W 1889 roku opublikował on mapę ziem zaporoskich dokumentującą stopień zasiedlenia Południowej Ukrainy na długo przed momentem, w którym kolonizacją tego terenu zajęła się władza rosyjska³. Pełne wykorzystanie bazy etnograficznej do formułowania koncepcji narodu ukraińskiego i jego roszczeń terytorialnych znajduje się w pracy Mykoły Arkasa:

*Ziemia, którą zamieszkuje naród [ukraiński – M.S.-S.] rozciąga się od Dońca na Wschodzie do Karpat i Niziny Węgierskiej na Zachodzie oraz od Prypeci i Desny na Północy – do ujścia Dunaju i Morza Czarnego na Południu*⁴.

Nauka ukraińska zawdzięcza popularyzację etnograficznej koncepcji narodu pochodzącej z początku XX wieku przelomowej *Historii Ukrainy-Rusi* Mychajła Hruszewskiego, która do dziś stanowi funda-

---

i Wasyla Bidonowa pisała: Nijak nie mogłam zrozumieć, że kraina gdzie było Zaporozże nie jest uznawana za Ukrainę. Za: Г. Турченко, Південно-український регіон у контексті формування модерної української нації (XIX – перша чверть XX ст.) – Запоріжжя, 2008. – С. 37.

¹ Кирило-Мефодіївське товариство. Документи і матеріали. – Київ, 1990. – Т. 1. – С. 570, за: Г. Турченко, *op cit.*, s. 34–35.

² М. Драгоманов, Листи на Наддніпрянську Україну Літературно-публіцистичні праці. – Київ, 1970. – Т. 1. – С. 444, за: Г. Турченко, *op cit.*, s. 35.

³ Д. Багалій, Заселення Південної України (Запорожжя й Новоросійського краю) і перші її культурного розвитку, Харків 1920, за: Г. Турченко, *op cit.*, s. 35.

⁴ М. Аркас. Історія України-Русі. – Петербург, 1908. – С. 1.

ment tradycyjnej ukraińskiej historiografii. Podsumowując: przynależność Donbasu do terytorium Ukrainy jest w tym nurcie rozpatrywana jako wynik obiektywnego badania etnograficznego, które w części prospektywnej zakłada, że asymilacja różnych etnosów w jeden naród będzie zachodziła na korzyść etnosu reprezentowanego najliczniej.

Ograniczenie ukraińskich badań nad Donbasem do analiz struktury etnicznej wpisujących się w kanon tradycyjnej ukraińskiej historiografii, wynika także z faktu, iż otwarcie formuły ukraińskości poza podstawę etniczną niebezpiecznie zbliżało się do koncepcji człowieka radzieckiego. Nie tylko godziło w paradygmat państwa narodowego, dopuszczało do uczestnictwa w narodzie liczną mniejszość rosyjską, której paradygmat ów przypisywał wielowiekowe zniewolenie, ale sankcjonowało obecność rosyjskich czynników kulturowych na Ukrainie w retoryce zbliżonej do propagandy komunistycznej. W pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych większość ukraińskich środowisk intelektualnych zajęta była wyluskiwaniem z dziejów Ukrainy zdarzeń i zjawisk komunizmowi przeciwstawnych, stąd badanie Donbasu mogło jawić się jako polityczny anachronizm. Problem polega na tym, że zawężony do przynależności etnicznej lub wymagający radykalnego odrzucenia związków kulturowych z Rosją paradygmat ukraińskiego państwa narodowego lokuje poza swoim nawiasem najliczniejszą w Donbasie grupę społeczną: rosyjskojęzycznych Ukraińców. Właśnie im separatyzm jako idea (nie jako działanie) może służyć jako symboliczna kompensacja peryferyjnego położenia. Zwykle kompensacja symboliczna wykorzystywana jest przez regiony słabsze ekonomicznie względem centrum do podkreślania przewagi w zakresie innych typów kapitału, np. strategia wiktyimizacji uprawiana przez Polskę względem dominującego gospodarczo Zachodu, strategia kulturowej stolicy Polski lansowana przez Kraków w ramach rywalizacji z Warszawą¹. Donbas jako region Ukrainy posiada dość spory kapitał ekonomiczny, peryferyjność jest tu raczej odczuwana jako niedostosowanie do pewnego kanonu ukraińskości, jest podległością wobec władzy symbolicznej Kijowa. Zgodnie z koncepcją Michela Foucaulta *wiedza* jest w znacznym stopniu narzędziem władzy centrum, ma ona charakter uniwersalny, czego pozbawiona jest wiedza z peryferii. Jeśli *archiwum centralne* – zestaw pamiętanych wydarzeń historycznych z dziejów da-

¹ T. Zarycki, *Peryferie. Nowe ujęcie zależności centro-peryferyjnych*. – Warszawa, 2009. – S. 11.

nej społeczności obejmuje również peryferie, to nie zawsze są one tam reprezentowane zgodnie ze swoimi oczekiwaniami¹. Bez wątpienia taka sytuacja zachodzi w Donbasie, gdzie idea separatyzmu staje się synonimem pojęcia «godności» jako krytycznego zasobu mentalnego jednostek danej społeczności, do którego zawsze mogą się odwołać. W przypadku Donbasu mamy zatem do czynienia z jakąś formą regionalizmu, że przywołam w tym miejscu konkluzję Doroty Simonides –

Obserwacje i spostrzeżenia socjologiczne, poczynione w najbardziej uprzemysłowionych obszarach zachodniej Europy i poza nią, ukazują, iż dążność do tożsamości, do podkreślenia swej indywidualności, swego własnego «ego» dochodzi do głosu głównie tam, gdzie grozi utrata własnego oblicza, własnej twarzy...².

Idea odrębności regionalnej Donbasu, którą modernistyczny w swej naturze projekt ukraińskiego państwa narodowego traktuje jak coś marginalnego, patologicznego, co narusza określony ład³ może

¹ M. Foucault, Archeologia wiedzy. – Warszawa, 1977. Zob. ibidem, s. 113-114. Z tego rodzaju poczuciem niesprawiedliwości stykamy się również w obrębie Polski. W styczniu 2000 roku, Marek Kempski, ówczesny wojewoda śląski zaprosił kilku ambasadorów akredytowanych w Warszawie na imprezę promującą województwo. Wygłaszając mowę powitalną dopuścił się pomyłki, mówiąc, że wita gości w państwie śląskim, co wywołało szereg kontrowersji. Lokalne wydanie Gazety Wyborczej z dn. 7 stycznia 2000 roku opublikowało kilka wypowiedzi czytelników na ten temat. W jednej z nich czytamy: Napisałeś, że wojewoda był nietaktowny, witając ambasadorów w państwie śląskim. A ja chciałbym wojewodzie za to podziękować. Dyskutowałem o tym z przyjaciółmi. Jesteśmy dumni ze słów wojewody, gdyż Ślązacy są obrażani w naszym kraju i wojewoda nadal nam godność, na którą zasługujemy. Dla ludzi z Warszawy czy innych miejsc w Polsce Ślązacy są obywatelami Rzeczypospolitej zaledwie od czasu kiedy Gierek był pierwszym sekretarzem partii. Wiem to z doświadczenia, pracowałem w Warszawie. Jeżeli nadal będą nas tak traktować, za kilka lat mogą naprawdę zostać przez nas powitani w państwie Śląsk. K. Wódz, J. Wódz, Dimensions of Silesian Identity. – Katowice, 2006. – S. 77.

² D. Simonides, Etnospołeczne potrzeby tworzenia się nowych regionów kulturowych na ziemiach zachodnich i północnych, [w:] Symbolika regionów, Studia etnologiczno-folklorystyczne, red. D. Simonides, Opole 1988. – S. 43.

³ Н. Черниш, О. Маланчук, Динаміка ідентичностей мешканців Львова і Донецька: компаративний аналіз (1994-2004 рр.), [w:] Львів – Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні, ред. Я. Грицак, А. Портнов, В. Сусак, «Україна Модерна» спеціальний випуск, 2007, s. 68.

być interpretowana jako swego rodzaju odpowiedź zbiorowości, która nie znajduje dla siebie miejsca w szerszej, ponadregionalnej strukturze:

Nasilenie się regionalizmu i tendencji odśrodkowych w Donbasie jest świadectwem fiaska – przynajmniej tymczasowego – projektu ukraińskiej klasy rządzącej dotyczącego stworzenia politycznego albo obywatelskiego narodu na Ukrainie, bez czego samo istnienie państwa staje się problematyczne¹.

W latach 1994–2004 – doniecczanin/doniecczanka jako kategoria autoidentyfikacji należała do najbardziej popularnych w Doniecku. W Galicji większą popularnością cieszyły się kategorie szersze znaczeniowo: Ukraińiec/Ukraiinka lub *zachidniak*, jednak i tu z końcem XX wieku dał się obserwować kryzys ogólnoukraińskiego misjonerstwa i wzrost przywiązania do tożsamości lokalnej. Postawa przywiązania społeczności Donbasu do «regionalnego rozumienia ojczyzny» i korelujący z nią brak potrzeby przynależności do większej zbiorowości może wynikać z poczucia, że potrzeba ta nigdy nie została do końca spełniona. Jest to zresztą fenomen typowy dla obszarów pogranicza, by przywołać polski przykład społeczności Górnego Śląska. W odpowiedzi na pytania o ojczyznę, padały następujące wypowiedzi: *bo my, Ślonzoki, som zawsze te gupie, u Niemca, to my byli Wasser Polaken, a w Polsce to my nie tak szanowane jak, ci co przybyli².*

Bibliografia:

1. Foucault M., *Archeologia wiedzy*. – Warszawa, 1977.
2. Łęcki K., Wróblewski P., *Przedstawienia przeszłości mieszkańców osady «Pokój» jako element tożsamości kulturowej*, [w:] *Przeźrenie –*

¹ Г. Коржов, *op.cit.*, s. 50. Львів – Донецьк: соціальні ідентичності, s. 303. Zob. Т. Возняк, *Будуючи Україну, Галичина і Донбас втрачають себе?*, «Дзеркало тижня», 10.12.2005, nr 48.

² K. Łęcki, P. Wróblewski, *Przedstawienia przeszłości mieszkańców osady «Pokój» jako element tożsamości kulturowej*, [w:] *Przeźrenie – środowisko społeczne – środowisko kulturowe. Z badań nad starymi dzielnicami miast Górnego Śląska*, red. K. Wódcz, Katowice 1992, s. 99-100. *Poczucie «dezorientacji kulturowej» ma na obszarach pogranicznych długoletnią tradycję. Wypowiedź ze Śląska Cieszyńskiego: Byliśmy przy Austrii, potem o mało nie byliśmy przy Czechach, potem byliśmy przy Polsce, potem przy Niemcach, teraz znów przy Polsce – (...) chcielibyśmy raz nareszcie wiedzieć, że jesteśmy gdzieś na stałe.* S. Ossowski, *Zagadnienia więzi regionalnej i więzi narodowej na Śląsku Opolskim*, [w:] *idem, O ojczyźnie i narodzie*. – Warszawa, 1984. – S. 77.

środowisko społeczne – środowisko kulturowe. Z badań nad starymi dzielnicami miast Górnego Śląska, red. K. Wódz. – Katowice, 1992.

3. Ossowski S., Zagadnienia więzi regionalnej i więzi narodowej na Śląsku Opolskim, [w:] idem, O ojczyźnie i narodzie. – Warszawa, 1984.

4. Simonides D., Etnospołeczne potrzeby tworzenia się nowych regionów kulturowych na ziemiach zachodnich i północnych, [w:] Symbolika regionów, Studia etnologiczno-folklorystyczne, red. D. Simonides. – Opole, 1988.

5. Stobiecki R., Bolszewizm a historia. Próba rekonstrukcji bolszewickiej filozofii dziejów. – Łódź, 1996.

6. Zarycki T., Peryferie. Nowe ujęcie zależności centro-peryferyjnych. – Warszawa, 2009.

7. Аркас М., Історія України-Русі. – Петербург, 1908.

8. Коржов Г., Региональная идентичность Донбасса: генезис и тенденции развития в условиях общественной трансформации, «Социология: теория, методы, маркетинг», 2006, nr 4.

9. Турченко Г., Південноукраїнський регіон у контексті формування модерної української нації (XIX – перша чверть XX ст.). – Запоріжжя, 2008.

10. Черниш Н., Маланчук О., Динаміка ідентичностей мешканців Львова і Донецька: компаративний аналіз (1994-2004 рр.), [w:] Львів – Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні, ред. Я. Грицак, А. Портнов, В. Сусак, «Україна Модерна» спеціальний випуск, 2007.